

ПРОЦЕДУРА УХВАЛЕННЯ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ¹

А. БЕЗЕ

доцент

*Нідерландського інституту з прав людини
(Утрехтський університет, Нідерланди)*

П'ятдесята річниця Європейського суду з прав людини (далі — Суд, ЄСПЛ) у 2009 р. була приводом для святкування і занепокоєння. Суд почав функціонувати в 1959 р. в рамках Ради Європи, організації, створеної після Другої світової війни з метою захисту демократії від диктатури і тим самим уникнення повторення масових порушень прав людини під час війни. Суд перетворився на постійно діючу установу, яка успішно розглядає тисячі справ щороку. Загалом Суд вважається одним із найбільш розвинених і всеохоплюючих серед усіх міжнародних інститутів з прав людини. Більшість рішень Суду зазвичай виконуються державами — учасницями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція, ЄКПЛ).

Тим не менше, вже більше десяти років темні хмари нависають над Страсбургом. Число поданих заяв зростає так різко (частково через приєднання великої кількості нових держав до ЄКПЛ), що, здається, виникає загроза нормальної роботи й існування Суду. Або, як висловився один учений, Суд намагається подолати становище безвиході [1]. Саме через таку велику кількість звернень Суд почав вирішувати справи стосовно масштабних порушень прав людини шляхом ухвалення так званих пілотних рішень. Метою цієї статті буде оцінити вказане нове явище, яке стане найбільш творчим засобом, котрий Суд розробив за перше півстоліття свого існування. По-перше, слід звернути увагу на те, які рішення визнаються пілотними, та в яких справах Суд ухвалює пілотні рішення. По-друге, слід розглянути, які основні причини застосування процедури пілотного рішення. По-третє,

¹ Стаття вперше була опублікована під назвою «*The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges*» у *Nomiko Vima (Greek Law Journal)*. — November 2009. — Р. 1–15 і повторно публікується українською мовою.

будуть розглянуті проблеми застосування процедури ухвалення пілотного рішення, наприклад, правові підстави і статус заявників у подібних справах.

Пілотні рішення: поєднання індивідуального і загального усунення порушення

Можна сказати, що пілотне рішення застосовується для вирішення загальної проблеми шляхом розгляду конкретної справи. Це можливо, виходячи за рамки простого визнання порушення положень ЄКПЛ: у пілотному рішенні Суд також дає загальні вказівки стосовно того, яким чином державі слід вирішувати порушене питання. Доволі часто такі рішення стосуються змін у законодавстві, наприклад, за відсутності або недостатності національних засобів правового захисту. Таким чином, відповідна держава має вирішити аналогічну справу. Колишній Голова Суду, Л. Вільдхабер (*L. Wildhaber*) [2, 71], визначав до восьми різних особливостей пілотного рішення. Слід їх зазначити, оскільки вони характеризують елементи повноцінного пілотного рішення. Серед особливостей потрібно виділити такі: 1) виявлення порушення Великою Палатою, що вказує на те, що у державі існує проблема, яка стосується цілої групи осіб; 2) надання висновку стосовно того, що вказана проблема спричинила або може спричинити подання великої кількості інших заяв до Європейського суду з прав людини; 3) надання вказівки державам стосовно загальних заходів, які слід вжити для вирішення проблеми; 4) вказівка на те, що ці національні заходи мають зворотну силу для вирішення існуючих подібних справ; 5) відкладення розгляду Судом усіх справ із цього ж питання; 6) використання резолютивної частини пілотного рішення з метою «зміцнення зобов'язання вжити правові та адміністративні заходи» (як висловився Л. Вільдхабер); 7) відкладення будь-якого рішення з питання про справедливу сатисфакцію до вжиття державою відповідних заходів; 8) інформування основних зацікавлених органів Ради Європи стосовно прогресу у виконанні пілотного рішення. До вказаних органів Ради Європи належить Комітет міністрів, який є відповідальним органом за здійсненням контролю за виконанням рішень Суду; Парламентська асамблея, а також Комісар з прав людини.

Уперше Суд застосував процедуру ухвалення пілотного рішення у справі *Broniowski v. Poland*. На підставі рішення у цій справі ґрунтуються перелічені Л. Вільдхабером характеристики пілотного рішення [3]. Вказана справа стосується подій Другої світової війни, коли кордони Польської держави були перенесені на захід. Велика частина території Східної Польщі була включена до складу Радянського Союзу, яка нині входить в межі території України, Білорусі та Литви. Населення цих районів Польщі було змушене переселитися на захід, а за так званою «Угодою республік» між Польщею та радянськими республіками Польща зобов'язалася надати компенсацію більше ніж одному мільйону переміщених осіб. Це переважно робилося шляхом надання їм землі в щойно здобутій західній частині Польщі. Тим не менше, приблизно 100 000 осіб не отримали жодної компенсації. Оскільки вони прибули з територій за новим східним кордоном Польщі, рікою Буг, їхні вимоги про компенсацію включали претензії стосовно ріки Буг. Пан Броньовскі (*Broniowski*) був спадкоємцем однієї з таких осіб. Хоча, як законний спадкоємець, він мав право на компенсацію, але не отримав її. Суди Польщі, в тому числі Верховний суд і Конституційний суд

визнали дії держави та положення нормативно-правових актів, які значно зменшували можливість отримати компенсацію, такими, що суперечать положенням Конституції. Ці висновки судів не змінили ситуацію пана Броньовські. Тому він передав справу на розгляд Суду. Європейський суд з прав людини визнав порушення права на мирне користування майном.

Рішення у справі *Broniowski v. Poland* могло б просто стати останнім у довгому переліку справ стосовно реституції власності, які розглядав Суд протягом останнього десятиліття. Однак, Велика Палата вирішила, що справа заявника була частиною ширшої проблеми. Палата ухвалила, що порушення «виникло через поширену проблему, яка виникла в результаті неправильної дії законодавства Польщі та адміністративної практики, та вплинула і може вплинути на велику кількість осіб» [3], а саме групу осіб, що претендують на території ріки Буг. Це може призвести до подання великої кількості нових добре обґрунтованих скарг заявників стосовно аналогічної ситуації, як у справі *Broniowski v. Poland*. Суд навіть спеціально зробив посилання на 167 справ за участі в якості заявників осіб, що претендують на території ріки Буг, які на той момент перебували на розгляді Суду, і більше 80 000 осіб, які зазнали збитків через відсутність компенсації. Суд оцінив, що така ситуація становить не тільки загрозу ефективності контрольного механізму ЄСПЛ, але й що існуючий стан справ є «обтяжуючою обставиною, що стосується відповідальності держави відповідно до Конвенції для справ, які розглядаються, або розглянутих справ» [3]. Саме із цієї точки зору Суд вийшов за рамки свого прецедентного права. До цього Суд вважав, що у разі виявлення порушення положень Конвенції держави-учасниці могли обрати спосіб виправлення ситуації [4]. Але в рішенні у справі *Broniowski v. Poland* Велика Палата зазначила, що держава повинна вжити загальних заходів, які поширюватимуться на цілу групу осіб, котрі претендують на території ріки Буг. Таким чином, була вирішена не тільки кожна окрема справа, але й значно ширша проблема. Суд навіть зробив уточнення стосовно цих заходів:

«Суд вважає, що держава-відповідач має насамперед або усунути всі перешкоди для здійснення порушених прав осіб, постраждалих у вказаній ситуації, або забезпечити еквівалентну компенсацію *in lieu*. Що стосується першого варіанту, держава-відповідач має за допомогою відповідних правових та адміністративних засобів забезпечити ефективно та оперативне здійснення порушених прав решти заявників відповідно до принципів захисту права власності, закріплених у ст. 1 Протоколу № 1, спеціально враховуючи принципи стосовно компенсації» [3].

Обов'язок повторно вжити загальні заходи було закріплено у резолютивній частині судового рішення, яке узагальнює напрацювання і рішення Суду в конкретних справах. Це справді вказує на те, що Суд виявив нові перспективи в рішенні у справі *Broniowski v. Poland*. Звичайно, в попередніх рішеннях Суд також регулярно змушений був визнавати, що порушення не є винятково наслідком дії або бездіяльності держави-учасниці, а стало результатом застосування положень національного законодавства. Рішення у справі *Marckx* (1979 р.) [5] стосовно дискримінації при спадкуванні є прикладом рішення, в якому Суд вказав на загальні проблеми. У деяких рішеннях Суд навіть надавав пропозиції вжиття

відповідних заходів державами [6; 7, 182–183], але резолютивна частина рішення у справі *Broniowski v. Poland* таких пропозицій не містить.

У рішенні у справі *Broniowski v. Poland* Суд звертається до органів влади Польщі із закликом вжити заходів загального характеру і досягти мирової угоди із заявником про справедливу сатисфакцію. Крім того, Суд вирішив відкласти розгляд інших подібних справ. Мирного врегулювання справи *Broniowski v. Poland* справді було досягнуто у вересні 2005 р. Ще важливішими є зміни, які відбулися на внутрішньодержавному рівні. Усього через кілька місяців після ухвалення рішення Великою Палатою Конституційний суд Польщі визнав нову редакцію закону про компенсацію неконституційною. На початку 2005 р. урядом було підготовлено новий законопроект, який, зокрема, надавав можливість отримання грошової компенсації всім заявникам максимум до 15 % від первинної вартості їх майна. Після обговорення в парламенті верхня межа була піднята до 20 % і закон був прийнятий улітку того ж року. У вересні Суд вирішив вилучити справу *Broniowski v. Poland* із переліку.

У цьому рішенні щодо мирного вирішення спору Суд уперше використав термін «пілотне рішення» стосовно рішення справи по суті. Суд підкреслив, що важливо «враховувати не тільки конкретну ситуацію заявника, а також заходи, спрямовані на вирішення основних загальних прогалин правової системи Польщі, які були визнані причиною порушення» [3]. Суд визнав, що новий закон 2005 р. було розроблено з метою усунення практичних і правових перешкод для заявників. Цей закон мав на меті врегулювання існуючої ситуації заявників, а також майбутнього забезпечення компенсації для цієї групи заявників. Уряд зазначив, що правова система Польщі також надає можливості особам, справи яких перебувають на розгляді в Європейському суді з прав людини, домогтися компенсації у випадку заподіяння шкоди, що впливають із системних порушень, встановлених Судом у рішенні по суті. Таким чином, Суд зробив висновок, що було закріплене «активне зобов'язання» [3] Польщі вирішити системну проблему. Цікаво, що Суд відзначив, що в кінцевому підсумку на Комітет міністрів покладался обов'язок оцінити заходи, вжиті Польщею, та їх фактичну реалізацію. Їх було оцінено як «позитивний фактор» [3]. Таким чином, слід відзначити, що розподіл функцій між Судом (ухвалення судового рішення) і Комітетом міністрів (контроль виконання рішення) трохи змістився в бік Суду. Суд робить *prima facie* оцінку проведення національних реформ і позитивних зобов'язань держави, без детальної перевірки їх виконання на практиці. Це останнє і важливе завдання, як і раніше, покладається на Комітет міністрів.

Проте історія *Broniowski v. Poland* на цьому не завершується. 4 грудня 2007 р. Суд прийняв рішення виключити справу *Wolkenberg and others* [8] з переліку справ, поданих заявниками стосовно ріки Буг, розгляд заяв яких було відкладено в ході застосування процедури пілотного рішення. Великій групі заявників було запропоновано надання компенсації за прискореною процедурою в 2006 р. Але багато з них були не задоволені її обсягом (20 % від первинної вартості майна) [2] і вказали, що вони хотіли б продовжити розгляд їх справ в Європейському суді з прав людини. У рішенні у справі *Wolkenberg and others* Суд оцінив граничну межу компенсації в розмірі 20 % і виявив, що вона є обґрунтованою.

Суд повторно розглянув ширше питання: яким чином схема виплати компенсації діяла з моменту її запровадження у 2005 р., і ухвалив, що система функціонувала належним чином, хоча й раніше вимагала поліпшення її ефективності. Суд прийшов до висновку шляхом подальшого уточнення своєї функції в процедурі винесення пілотного рішення:

«Роль Суду після винесення пілотного рішення і вжиття загальних заходів державою відповідно до Конвенції не може бути перетворена на забезпечення надання індивідуальної фінансової допомоги в подібних справах, що виникають із тієї ж системної ситуації» [8]. Ухвалення пілотних рішень, нарешті, завершилося в жовтні 2008 р., коли Суд виключив останні 176 справ заявників із переліку [9].

Подих свіжого повітря, викликаний ухваленням першого пілотного рішення, швидко перетворився на легкий вітерець, коли з осені 2005 р. секції Суду почали ухвалювати пілотні рішення. Крім того, Палата також ухвалила нові пілотні рішення. Всі вони можуть бути охарактеризовані як варіації на тему: хоча цим рішенням притаманні деякі риси повноцінного пілотного рішення, вони здебільшого не відображають всіх восьми елементів, визначених Л. Вільдхабером.

У рішенні третьої секції Суду у справі *Lukenda* стосовно тривалості судового розгляду в Словенії зазначалось, що «порушення права заявника на судовий розгляд протягом розумного строку є не поодиноким випадком, а системною проблемою, яка виникла через невідповідне законодавство та неефективність правосуддя. Проблема, як і раніше, стосується всіх осіб, які звертаються до судового захисту своїх прав» [10]. Суд «звернувся до Словенії з вимогою забезпечити ефективні засоби правового захисту на національному рівні [10]. Ще 500 справ проти Словенії стосовно цього ж питання не були відкладені, а Суд постановив у резолютивній частині рішення, що Словенія «зобов'язана за допомогою відповідних правових засобів та адміністративної практики забезпечити право на судовий розгляд протягом розумного періоду часу». У наступні місяці Суд розглянув близько 200 подібних справ проти Словенії [11, 91], можливо, для того, щоб продовжувати чинити тиск на державу. Тим часом держава-учасниця прийняла законодавство для вирішення проблеми. Оскільки вказана нова національна схема для прискорення процедури і забезпечення компенсації також охоплює заявників, чиї справи вже перебувають на розгляді в Європейському суді з прав людини, Суд визнав, що такі справи є неприйнятними, як тільки внутрішньодержавна схема була запроваджена та почала діяти [12].

Вокремій думці до рішення у справі *Lukenda* суддя В. Загребельскі (*V. Zagrebelsky*) вказав, що заклик Суду до вжиття «відповідних правових заходів та адміністративної практики» був як надто далекоглядним, так і мав занадто загальний характер. Суддя переконливо доводить, що такий заклик Суду без подальшого його уточнення у випадку Словенії не приніс користі ні самій країні, ні Комітету міністрів при виконанні його контрольних функцій. Суддя також вказав, що пілотні рішення повинна ухвалювати Велика Палата. Цю думку підтримує колишній Голова Суду. Владіміро Загребельскі підкреслив, що це важливо з причин забезпечення послідовності прецедентного права, а також тому, що буде кращим способом вирішення системних проблем. Можна додати, що це було б доцільно й з інших причин: вирішуючи справу у Великій Палаті, Європейський суд з прав

людини дає чітко зрозуміти, що розглядає серйозно існуючу системну проблему, що могло б допомогти державі-відповідачу діяти відповідним чином.

Незважаючи на існуючі сумніви доцільності прийняття пілотних рішень секціями Суду, такі рішення ухвалювались декілька разів. У рішенні у справі *Xenides-Arestis* [13] третя секція Суду розглядала справу стосовно відмови в доступі до власності в північній частині Кіпру, зайнятій Туреччиною, а також відсутності засобів правового захисту на національному рівні. У рішенні вказувалось, що ця проблема стосується великої кількості людей. Суд постановив у резолютивній частині рішення, що Туреччина як держава-відповідач зобов'язана запровадити заходи для забезпечення ефективного захисту прав, закріплених у ст. 8 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1, для задоволення вимог вказаної заяви, а також всіх подібних заяв, які розглядаються Судом. Такі засоби мають бути доступні протягом трьох місяців із дня набуття чинності рішенням Суду, а відшкодування витрат має бути здійснено протягом трьох місяців після цього. Як і у справі *Broniowski v. Poland*, розгляд всіх інших справ (близько 1400) був відкладений. Рік потому Суд ухвалив рішення виплатити заявнику велику суму коштів в якості справедливої сатисфакції, оскільки заявнику і державі не вдалося досягти мирової угоди. Проте стосовно ширшої проблеми Суд справді виправдав державу за недостатністю доказів. Суд взяв до відома той факт, що нові компенсації та механізм відшкодування, встановлені на Північному Кіпрі, «у принципі», відповідали стандартам, зазначеним у попередніх рішеннях та постановках Суду [14]. Однак, слід зазначити, що в наступні роки Суд продовжував виявляти порушення Конвенції в подібних справах заявників, чиї справи були вже подані ЄСПЛ до ухвалення рішення у справі *Xenides-Arestis* [15].

Суд навіть почав надавати вже винесеним рішенням статус пілотних. У січні 2006 р. у рішенні у справі *Içyer* [16] Суд визнав клопотання в одній із багатьох справ стосовно внутрішнього переміщення осіб у Східній Туреччині, неприйнятним, оскільки не були вичерпані нові внутрішні засоби правового захисту: механізм компенсації. У цьому рішенні Суд зробив посилання на своє рішення у подібній справі *Doğan and others* [17] від 29 червня 2004 р., тобто рівно через тиждень після винесення рішення по суті у справі *Broniowski v. Poland*. Це рішення було стимулом для Туреччини створити новий механізм. Таким чином, розгляд близько 1500 справ було призупинено ЄСПЛ, оскільки не були вичерпані внутрішні засоби правового захисту [18].

Крім того, є справи, розгляд яких почався на рівні палат, але на прохання однієї зі сторін вони були передані на розгляд Великої Палати. У справі стосовно Польщі *Hutten-Czapska* [19; 20] Велика Палата слідувала прикладу палат, ухваливши, що застосування повноцінної процедури ухвалення пілотного рішення є дієвим способом вирішення проблеми, всупереч позиції уряду Польщі. Справа стосувалася системи обмежень оренди, які були встановлені з метою захисту мешканців від значного підвищення орендної плати. Ці обмеження були настільки значні, що орендодавці не могли підвищити орендну плату та зазнавали збитків. Внаслідок цього зазнали збитків близько 100 тисяч орендодавців та навіть більше орендарів. Хоча тільки вісімнадцять аналогічних справ перебували на розгляді Суду, коли Велика Палата почала розглядати цю справу, було встановлено, що:

«Виявлення “системної ситуації”, що виправдовує застосування процедури винесення пілотного рішення, не обов’язково повинно бути пов’язано із кількістю подібних справ, що перебувають на розгляді Суду. У контексті системних або структурних порушень потенційне надходження майбутніх справ також є важливим чинником із точки зору запобігання накопиченню повторюваних справ на розгляді Суду, що перешкоджає ефективному розгляду інших справ, спричиняючи порушення, іноді серйозні, прав, захистити які покликаний Суд».

У резолютивній частині рішення Велика Палата постановила припинити системні порушення і встановити й гарантувати справедливу рівновагу «інтересів орендодавців та загальних інтересів суспільства згідно зі стандартами захисту майнових прав, встановлених Конвенцією». Два роки потому, у 2008 р., Велика Палата виключила справу з переліку після того, як заявник та уряд уклали мирову угоду, а Польща взяла на себе «активне зобов’язання» вжити заходів з реформування системи управління орендою [19]. Функції контролю покладались, знову ж таки, на Комітеті міністрів.

У рішенні у справі *Sejdovic* стосовно Італії [21] Суд виявив порушення права на справедливий судовий розгляд у процесі винесення звинувачення *in absentia*. У резолютивній частині рішення Суд встановив, що це порушення виникло через системні проблеми в національному законодавстві і практиці, і що таким чином держава-учасниця повинна була вжити загальних заходів, що виходять за рамки конкретної справи. Після ухвалення рішення Палати Італія ініціювала проведення правових реформ для того, щоб привести свою практику у відповідність до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проте нові закони не мають зворотної сили стосовно справи *Sejdovic*. Готовність Італії вжити заходів призвела до цікавої реакції з боку Великої Палати. Хоча Палата визнала системний характер проблеми, вона не закликала до вжиття загальних заходів, а лише вказала на необхідність проведення реформ. У резолютивній частині рішення вказувалось на існування порушення в конкретній справі.

У тому ж дусі Велика Палата в рішенні у справі *Scordino v. Italy* [22] виявила подвійну системну проблему. З одного боку, зазначалось про системні порушення у забезпеченні компенсації після проведеної експропріації, а з другого боку, — в дії так званого Закону Пінто (*Pinto Act*), який передбачав вжиття заходів у надмірно тривалих судових розглядах. Хоча Італії було запропоновано забезпечити вирішення ширшої проблеми у встановлений строк у шість місяців, Суд не згадав про це в резолютивній частині рішення, а також не відклав розгляд подібних справ. Це, здавалося, було виявленням обережності Великою Палатою. У всіх справах стосовно Італії навесні 2006 р. Велика Палата згадувала про системні проблеми в частині рішення, де йдеться про обставини справи, а не в його резолютивній частині [7].

Все перераховане вказує на те, що різні пілотні або квазіпілотні рішення зазнавали розвитку протягом багатьох років. Яким чином це розмаїття рішень відображає вісім елементів пілотного рішення, визначених Л. Вільдхабером? Найбільш очевидний спосіб розробити типологію таких рішень — шляхом розгляду масштабів пілотних рішень в якості континууму. Найбільш традиційними в континуумі є рішення типу *Marckx*, які вказують на більш широку проблему, котра

лежить в основі конкретного порушення, наприклад внутрішньодержавне законодавство. На іншому полюсі континууму розташовані рішення типу *Broniowski v. Poland*, які містять всі вісім елементів пілотного рішення. У деяких рішеннях Суд лише вказав на широку або системну проблему, в інших він зробив ще один крок, вказавши із тією чи іншою мірою точності, яких заходів державам — учасницям ЄКПЛ слід вжити. Два елементи справді становлять ядро пілотного рішення: 1) виявлення системних проблем¹ і 2) чіткі вказівки Суду, адресовані державам [11]. Це означає, що ситуація може призвести до подання безлічі заяв в Суд. Чи ухвалює таке рішення Велика Палата, чи ні, на наш погляд, не змінює кваліфікацію рішення в якості пілотного. Звичайно, як було зазначено, було б дуже схвально, якби тільки Велика Палата ухвалювала пілотні рішення. Це надає більшого значення процедурі. Те саме стосується зазначення вказівок для дій державам тільки в описі обставин справи у рішенні або ж у його резолютивній частині. Зазначене не впливає на характер рішення як пілотного, але, звичайно, включення вказівок державам в резолютивну частину рішення справді підвищує його переконливість [7]. Для тиску на державу-відповідача рішення має містити термін, протягом якого держава має здійснити внутрішні зміни [23]. Це певною мірою ризикований крок, який може мати неприємні наслідки, тому що авторитет Суду явно зазнає шкоди, якщо держава не дотримується закріплених обмежень у часі.

Цікаво, що процедура ухвалення пілотного рішення враховує одночасно як минулий досвід, так і майбутню діяльність. З одного боку, вона вимагає від держави-учасниці виправити минулі порушення стосовно потерпілого в конкретній справі і подібних справах. З другого боку, вона спрямована також на майбутнє: вказуючи, хоча часто й у загальних рисах, що держава повинна діяти з метою усунення основної причини порушення. Така риса дволикого Януса, притаманна пілотним рішенням, добре поєднується із загальним міжнародним публічним правом. У випадку порушення міжнародного зобов'язання на державу покладається обов'язок не тільки надати відшкодування, але й обов'язок не вчиняти таке порушення у майбутньому. Орієнтовані на майбутнє заходи загального характеру, передбачені в пілотних рішеннях, стосуються зазначеної другої характеристики [24, 408–410].

Причини запровадження процедури ухвалення пілотних рішень

Процедура ухвалення пілотних рішень була розроблена під час обговорення проекту Протоколу № 14 до ЄКПЛ, який мав на меті реформувати контрольні механізми Конвенції. Процедура була результатом дискусій і співробітництва між Судом, державами — учасницями Конвенції, а також Керівним комітетом із прав людини Комітету міністрів. Незважаючи на наполягання Суду, Керівний комітет вирішив не включати процедуру прийняття пілотного рішення в Протокол. Комітет дотримувався думки, що пілотні рішення можуть бути ухвалені навіть в існуючих правових рамках [25, 434]. Комітет міністрів під час прийняття

¹ Існування цих проблем часто можна припустити, якщо зачіпаються інтереси великої групи осіб, що може, але не обов'язково, бути відображено в низці заяв, які розглядаються Європейським судом з прав людини.

Протоколу 14 травня 2004 р.¹ закликав Суд почати застосовувати процедуру ухвалення пілотних рішень без використання слова «пілотний». Комітет запропонував Суду таке:

«І. Наскільки це можливо, закріплювати у рішенні порушення Конвенції, яке Суд вважає основною системною проблемою і джерелом цієї проблеми, зокрема, коли воно, ймовірно, призведе до подання численних заяв, із метою сприяння державам у пошуку відповідного рішення та Комітету міністрів при здійсненні контролю за виконанням рішень;

II. Спеціально повідомляти про ухвалення рішення, яке містить вказівку про існування системної проблеми і джерела цієї проблеми не тільки державам і Комітету міністрів, але й Парламентській асамблеї, Генеральному секретареві Ради Європи і Комісару Ради Європи з прав людини з метою виокремлення таких рішень належним чином в базі даних Суду».

Дві основні причини цього згадуються у висновку. Перша полягає в забезпеченні ефективності у довгостроковій перспективі контрольного механізму Конвенції — чітке посилення на великий обсяг роботи Суду. Суд не мав можливості належним чином реагувати на вплив нових справ. Це призвело до збільшення відставання і в кінцевому підсумку справді загрожуватиме виконанню його контрольної функції. Майже 100 000 справ розглядалось у Суді на кінець 2008 р. Оскільки багато справ, які були визнані прийнятними, — незначний відсоток від загальної кількості заяв — це справи, що стосуються подібних ситуацій. Безсумнівно, процедура ухвалення пілотного рішення може служити засобом врегулювання проблеми держав, які є постійними порушниками [26, 159]. Очевидно, що якщо Суд сприятиме вирішенню масштабних або системних проблем, це дасть можливість запобігти поданню безлічі нових заяв і навіть дозволить Суду виключити велику кількість подібних справ із переліку.

Друга основна проблема, яка згадується в резолюції Комітету міністрів, це необхідність надання державам вказівок для виявлення системних проблем та їх вирішення. Чим чіткіше Суд може вказати, яка частина законодавства держави або практика суперечить положенням Конвенції, тим легше державі діяти відповідно до стандартів ЄКПЛ [27]. Якщо Суд тільки виявлятиме порушення, то існує ризик того, що проведені зміни у конкретній державі призведуть до нових порушень Конвенції. Це могло б стати початком нескінченного і трудомісткого процесу проб і помилок, який би зашкодив і Суду, і державам. У цьому розумінні, процедура ухвалення пілотних рішень включає в себе і виховний елемент: не тільки виявляє помилки, але й вказує на правильний шлях.

Суд відреагував дуже швидко на заклик Комітету міністрів. Рішення у справі *Broniowski v. Poland* було ухвалене протягом декількох тижнів після прийняття резолюції. Можна було б додати, що рішення Суду про мирне вирішення цієї справи явно відображає дві основні причини застосування процедур пілотних рішень [3]. Дві причини тісно пов'язані із третьою, яка є найважливішою підставою за-

---

¹ Звичайно, Протокол № 14, а згодом і Протокол № 14-bis мали на меті підвищення ефективності ЄСПЛ. Серед іншого вказані протоколи також надавали можливість колегії із трьох суддів замість семи розглядати повторювані справи.

стосування процедури пілотних рішень: наявність і приєднання низки держав із великими проблемами у сфері захисту прав людини. Закінчення холодної війни на початку 1990-х років стало відправною точкою для суттєвого розширення на схід, із залученням низки держав-учасниць. Очевидно, що це саме собою врешті рещт призвело до значного збільшення кількості заяв, що подаються до ЄСПЛ. Більшість із нових держав, що приєдналися, працювали над широкомасштабними реформами у процесі переходу від авторитарного комуністичного режиму до ринкової демократії, заснованої на верховенстві права. В Суді порушувались питання, починаючи від виконання рішень, до великомасштабних реституцій та компенсацій, які були характерні для комуністичної епохи націоналізації. Це частково змінило роль Суду від засобу для незначного налагодження ситуації у відносно стабільному суспільстві до вирішення масштабних і системних проблем прав людини [20].

Тим не менше, було б нерозумним пов'язувати запровадження процедури пілотних рішень винятково із приєднанням країн Центральної і Східної Європи. Раннім прикладом вирішення справді масштабних проблем Судом було рішення у справі стосовно надмірно тривалого розгляду справи судами Італії [28]. Інша держава, яка тривалий час є учасницею Конвенції, Туреччина, була стороною численних подібних справ. З одного боку, це було пов'язано із проблемами, що виникають внаслідок зайняття Туреччиною частини Північного Кіпру, з другого боку, через внутрішній збройний конфлікт в Східній Туреччині між турецькими силами безпеки і курдами. Обидві ситуації призвели до масштабного переміщення людей і втрати ними житла і майна. Оскільки Туреччина визнала юрисдикцію Суду лише з 1990 р., справи, пов'язані з цими питаннями, стали розглядатись Судом у той же час, що й справи стосовно держав Східної Європи. Крім того, насильницькі конфлікти спалахували не тільки у Східній Туреччині, але і на Балканах та на Кавказі. Унаслідок цих конфліктів збільшилось навантаження на ЄСПЛ.

Таким чином, процедура ухвалення пілотних рішень виникла із життєвої необхідності. Стосовно Суду така необхідність проявлялась у значному обсязі заяв, який став занадто великим, щоб їх можна було ефективно обробляти. Для держав-учасниць, об'єднаних в Комітеті міністрів, це стало закликком привести своє законодавство і політику у відповідність до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Обидві проблеми виникли з трьох видів масштабних порушень прав людини: системні проблеми із забезпеченням верховенства права і / або функціонуванням судової системи (Італія); перехідні проблеми (більшість держав Центральної та Східної Європи); наслідки недавніх збройних конфліктів (Туреччина, Росія, держави колишньої Югославії) та їх поєднання.

Проблеми застосування процедури ухвалення пілотних рішень

Процедура ухвалення пілотних рішень застосовувалась у низці різних ситуацій із загальним ентузіазмом. І Лорд Вулф (*Lord Woolfe*) (2005 р.), і Комітет мудреців (*Committee of Wise Persons*) (2006 р.) у звітах із реформування Суду рекомендували йому й надалі використовувати вказану процедуру [29; 30]. Тим не менш,

період пробного застосування спричинив виникнення низки сумнівів стосовно цієї процедури. Перший із них має юридичний характер: правові підстави застосування пілотного рішення оскаржуються і були названі одним із суддів «хиткими» [7]. Комітет міністрів — і можна припустити, що й більшість держав-учасниць, — у принципі, не вважають, що потрібно було внесення змін до договору для запровадження процедури ухвалення пілотного рішення. Справді, від самого початку Суд ухвалював пілотні рішення на існуючій підставі ЄКПЛ — ст. 46. Ця стаття передбачає, що держави-учасниці юридично зобов'язані «виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони вступають сторонами». Традиційно, Суд обмежився виявленням порушення й іноді призначенням справедливої сатисфакції відповідно до ст. 41 ЄКПЛ у вигляді грошової компенсації, яка виплачується державою постраждалим. Це було зроблено відповідно до намірів авторів ЄКПЛ, котрі цілеспрямовано виключили з тексту Конвенції будь-які широкі повноваження Суду, такі як вжиття заходів із анулювання або зміни національного законодавства [4, 129–153]. У рішенні у справі *Broniowski v. Poland* Суд узагальнив тлумачення ст. 46 Конвенції, зазначивши, що вона містить такі зобов'язання:

«Не тільки виплатити зацікавленим сторонам суми, присуджені в якості справедливої сатисфакції відповідно до ст. 41, а й вжити при здійсненні контролю з боку Комітету міністрів загальних та (або в разі необхідності) індивідуальних заходів з метою припинення порушень, виявлених Судом, і усунення їх наслідків. Перебуваючи під контролем Комітету міністрів, держава-відповідач має вільний вибір засобів, за допомогою яких вона виконуватиме свої юридичні зобов'язання відповідно до ст. 46 Конвенції, за умови сумісності цих заходів із висновками, викладеними в рішенні Суду».

Можна стверджувати, що останнє положення дозволяє Суду бути орієнтиром для держави. Як стверджував суддя Б. Жупанчич (*B. Župančič*) у думці, яка збігається з позицією більшості, у справі *Broniowski v. Poland*, це повинно бути виправдане не так прагматизмом та ефективністю, а, скоріше, логікою і справедливістю¹. Суддя стверджував, що із системи Конвенції логічно випливає, що в деяких ситуаціях немає сенсу встановлювати винятково грошову компенсацію. Якщо, наприклад, порушення триває, компенсація може тільки призупинити порушення до певного моменту, але не змінити ситуацію в майбутньому. Крім того, на його думку, у разі структурних порушень, індивідуальні компенсації не вирішують проблему в подібних ситуаціях. Перший приклад дійсно має правову логіку ефективного застосування положень Конвенції. Проте другий приклад (який відображає ситуацію в справі *Broniowski v. Poland*), швидше, є виявленням моральної справедливості. Потрібна суттєва правова підстава для забезпечення практичного та ефективного застосування положень Конвенції державами-учасницями на національному рівні. Це може бути зроблено тільки якщо держава-учасниця справді приймає вказівки Суду стосовно того, яким чином привести

¹ Слід зазначити, що надалі, у особливій думці, яка частково збігається з позицією більшості у справі *Hutten-Czapka* (по суті), суддя стверджуватиме майже з точністю до навпаки, зазначаючи, що рішення у справах *Broniowski*, *Hutten-Czapka* і *Lukenda* є «прагматичними рішеннями, які дали можливість запобігти збільшенню кількості справ».

законодавство і політику у відповідність до положень Конвенції. Суддя В. Загребельські в особливій думці, яка частково збігається з позицією більшості, у справі *Hutten-Czapska* виступив проти закріплення загальних заходів у резолютивній частині рішення Суду. Він висловив позицію, згідно з якою Суд «вийшов за рамки компетенції» і втрутився у «сферу політики». Суддя вказав на той факт, що процедура ухвалення пілотних рішень не була включена до Протоколу № 14. Як контраргумент можна стверджувати, що самі держави-учасниці через Комітет міністрів звернулися із проханням до Суду надавати більш чіткі вказівки. Таким чином, існувала згода держав на вказану діяльність Суду. Не виключено, що практичні проблеми можуть виникнути, якщо держава, зокрема її виконавчі органи влади, в конкретній справі — такій, як справа *Hutten-Czapska*, — не бажають співпрацювати. Повернемося до цього питання згодом.

Загалом Суд нині дотримується прагматичного підходу у спорах стосовно правових підстав. У відповідь на *Доповідь Групи мудреців* Суд заявив, що потрібно накопичити додатковий практичний досвід перед внесенням будь-яких нових змін до договору¹. На думку Суду, це також покаже, наскільки ефективно процедура пілотних рішень допомагає державам-учасникам у врегулюванні системних проблем [31]. Іншими словами, Суд прагне перевірити перш ніж відкривати нові двері, чи є ключ, який підходить до замка. Крім того, в цьому розумінні термін «пілотний» у формулюванні виразу «процедура пілотних рішень», ймовірно, краще зрозумілий² [20]. Як показали труднощі при ратифікації змін до Протоколу № 14, це мудре рішення.

Друга проблема із застосуванням процедури пілотних рішень полягає у становищі заявників у подібних ситуаціях, справи яких вже розглядаються ЄСПЛ. Якщо, як у випадку деяких пілотних рішень, велика кількість паралельних заяв заморожується, це, очевидно, впливає на інтереси заявників. Особливо коли йдеться про скарги стосовно затягнутих судових процесів, заморожування розгляду заяв на міжнародному рівні виглядало б, м'яко кажучи, смішно. Такий захід, здається, тільки приносить користь самому Суду, тоді як держава-відповідач, цілком ймовірно, не відчуватиме тиску внаслідок «заморожування». Таким чином, з огляду на обережність таке рішення вимагає ретельного балансування між інтересами паралельних заявників та ефективністю діяльності Суду. Це справді шлях, який обрав Суд: тільки в деяких пілотних рішеннях відбувалось заморожування розгляду справ. Суд відмовився повертати справи на розгляд на національному рівні в разі створення нового механізму виправлення ситуації, у тих справах, які вже були вирішені по суті, але у яких ще не було надано справедливої сатисфакції [32]. Можна додати, що — в інтересах заявників і з метою тиску на державу — заморожування справ може застосовуватись тільки у випадку, якщо вимога вжити заходів загального характеру супроводжується конкретними часовими обмеженнями [23].

¹ Слід зазначити, що це абсолютно протилежна позиція порівняно із позицією, яку займав Суд роками раніше, коли обговорювався Протокол № 14.

² Інше пояснення полягає в тому, що одна справа розглядається як тестова або «пілотна», спрямована на вирішення ширшого питання. Однак таке тлумачення не відокремлює пілотні справи від багатьох інших справ, які пов'язані із більш серйозними проблемами.

Ще однією проблемою є вирішення питання стосовно того, чи розгляд конкретної справи дозволяє Суду вирішувати основну загальну або системну проблему належним чином. Кожна заява має свої особливості і деякі заяви будуть стосуватися лише одного або кількох аспектів ширшого питання. Наприклад, одна заява може стосуватись надмірної тривалості національного механізму реституції, у той час як друга може стосуватися тільки розміру компенсації. В ідеалі, Суд у такому випадку має обрати в якості пілотної заяву, яка стосується обох питань. Це вимагає особливої уваги від Секретаріату Суду у процесі відбору потрібних заяв.

Важливо відзначити, що вся процедура пілотних рішень залежить значною мірою від готовності держави-відповідача співпрацювати. Так як пілотне рішення за своїм характером застосовується до ширшої ситуації, ніж тільки становище індивідуального заявника, проблему співпраці держав можна було б назвати ахіллесовою п'ятою цієї процедури. Перші два повноцінних пілотних рішення у справах *Broniowski v. Poland* і *Hutten-Czapska* показали, яким різним може бути ставлення держави. Якщо в справі *Broniowski v. Poland* уряд Польщі був повністю готовий до співпраці, то у справі *Hutten-Czapska* ця ж держава висловила сумніви стосовно того, чи може процедура ухвалення пілотних рішень взагалі застосовуватися. Це можна пояснити тим фактом, що в справі *Hutten-Czapska* основне питання призвело до значної розбіжності у поглядах між вищими судами Польщі, з одного боку, і органами виконавчої й законодавчої влади, з другого боку. Європейський суд з прав людини у цій справі підтримав позицію судових органів Польщі, захищаючи верховенство права [20]. Зрештою, застосування процедури пілотного рішення у цій справі справді сприяло проведенню реформ. Проте може виникнути питання, чи прагне держава співпрацювати, коли при розгляді справи на карту ставляться ще вищі інтереси держави, такі як масштабні порушення права на життя в контексті збройного конфлікту.

Із державним співробітництвом пов'язане основне занепокоєння впровадження і реалізації пілотних рішень. Виконання пілотного рішення вимагає набагато більше від держави, ніж просто виплата компенсації в кожній конкретній справі: дуже часто вимагаються внутрішні правові зміни, а у всіх справах — зміни в політиці та практиці. Таким чином, оцінка результатів ускладнюється [33, 7]. Традиційно це завдання виконує Комітет міністрів Ради Європи. Проте, як описано вище, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях стосовно справедливої сатисфакції іноді визначає, чи готова держава на перший погляд до проведення реформ. У особливій думці у справі *Hutten-Czapska* (мирне врегулювання) суддя Р. Єгер (*R. Jaeger*) і, знову ж, В. Загребельські стверджують, що Суд навряд чи має можливість «коротко висловити свою думку заздалегідь про наслідки реформ, вже проведених у Польщі, і дати нечітку позитивну оцінку розвитку законодавства, практичне застосування якого згодом може бути оскаржене новими заявниками». Крім того, судді вказують на необхідність проявляти обережність, щоб не бути упередженими при розгляді майбутніх справ заявників, незадоволених усіма новоствореними внутрішніми засобами правового захисту. Насамкінець, судді вказують на небезпеку порушення балансу між роллю Суду та Комітету міністрів. Судді мають рацію: проведення внутрішніх реформ може припинитись, а паралельні заяви, які були повернені на розгляд на національно-

му рівні, певною мірою залишаються поза увагою. З другого боку, масштабні перетворення обов'язково завжди потребують часу. У будь-якому разі, очевидно, що сильний і ефективний контроль з боку Комітету міністрів набуває вирішального значення при застосуванні процедури ухвалення пілотного рішення.

Висновки

Процедура ухвалення пілотного рішення є юридично новою. Вона ґрунтується на старій тенденції виходу за рамки фактів конкретної справи і розглядає основоположні системні проблеми. Те, що було питанням просто ретельного аналізу, нині стало необхідністю для Суду. Зростання кількості заяв стосовно системних або масових порушень прав людини і звернення держав для отримання вказівок Суду призвело до експериментального застосування пілотних рішень. Пілотне рішення може розглядатись в рамках трьох великих процесів. По-перше, зусилля з підвищення ефективності обробки заяв самим Судом, найважливішим з яких є реформа Протоколів № 14 та 14-bis. По-друге, пілотні рішення відображають ширшу тенденцію конституціоналізації роботи Суду. У рамках пілотного рішення Суд певною мірою відображає, чи відповідають закони і політика держав положенням ЄКПЛ, а не просто виявляє порушення національними органами влади прав людини в окремих справах [20]. По-третє, пілотні рішення спрямовані на підвищення ефективності застосування положень Конвенції на національному рівні.

Як видно із рішень у справах стосовно Польщі, Суд може допомогти привести ситуацію у відповідність до вимог ЄКПЛ. Процедура пілотних рішень є перспективним способом спрямувати співробітництво між національними органами та ЄСПЛ для поліпшення дотримання положень ЄКПЛ. Очевидно, що це залежить від активнішої ролі головного органу зі здійснення контролю за виконанням рішень Суду. Позитивним кроком є те, що Комітет міністрів ухвалив рішення в травні 2006 р. «приділяти пріоритетну увагу контролю за виконанням рішень, в яких Суд визнав існування системної проблеми». Крім того, Парламентська асамблея почала надавати пріоритет розгляду основних структурних проблем, що стосуються справ, у яких виникли неприйнятні затримки виконання рішення. Це робиться, зокрема, шляхом візитів доповідачів Асамблеї до відповідних держав. Все це свідчить про бажання інститутів Ради Європи реагувати на питання структурних проблем серйозно. Така підтримка матиме вирішальне значення для діяльності Суду найближчими роками.

Процедура ухвалення пілотного рішення все ще перебуває на ранніх етапах застосування, потрібно більше досвіду. Проте, із урахуванням стурбованості з приводу правової підстави її застосування, інтересів заявників у паралельних справах, вибору правильної справи в якості пілотної та інших питань, було б краще, якби Суд розробив чіткі керівні принципи для розгляду справи для ухвалення пілотного рішення: від початку до кінця, в тому числі процедуру відбору пілотних справ і можливе заморожування подібних справ. Це послужить як інтересам потенційних заявників, так і державам — сторонам Конвенції. Якщо цей «пілотний» механізм продовжуватиме «летіти», Суд в такому поважному віці п'ятдесяти років зможе продовжувати функціонувати в якості кінцевої інстанції захисту права людини на території всієї Європи.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Lagoutte S.* The Future of the European Human Rights Control System: Fighting with Its Back to the Wall // Human Rights in Turmoil. Facing Threats, Consolidating Achievements / A. O. Lagoutte (eds.). — Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2007.
2. *Wildhaber L.* Pilot Judgments in Cases of Structural or Systemic Problems on the National Level // The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions / Rüdiger Wolfrum & Ulrike Deutsch (eds.). — Berlin : Springer Verlag, 2009.
3. *Case Broniowski v. Poland*, 19 December 2002 (admissibility), Appl. № 31443/96 [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61828>
4. *Buysse A.* Lost and Regained? Restitution as a Remedy for Human Rights Violations in the Context of International Law // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. — 2008. — Vol. 1.
5. *Case Marckx v. Belgium*, 13 June 1979 (Appl. № 6833/74) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57534>
6. *Case Scozzari and Giunta*, 13 July 2000 (Appl. №№ 39221/98 & 41963/98) [Електронний ресурс] // Сайт «www.coe.int». — Режим доступу : www.coe.int/t/.../Arret_Scozzari-ita_en.doc
7. *Garlicki L.* Broniowski and After: On the Dual Nature of «Pilot Judgments» // Human Rights — Strasbourg Views. Liber Amicorum Luzius Wildhaber / L. Caflisch (eds.). — Kehl am Rhein : Engel Verlag, 2007.
8. *Case Wolkenberg and others*, 4 December 2007 (Appl. № 50003/99) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/50003.99-en-20071204/>
9. *Press Release* First «pilot judgment» procedure brought to a successful conclusion Bug River cases closed [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-2510971-2712345>
10. *Case Lukenda v. Slovenia*, 6 October 2005 (Appl. № 23032/02) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/23032.02-en-20051006/>
11. *Fribergh E.* Pilot Judgments from the Court's Perspective // Council of Europe, Towards Stronger Implementation of the European Convention on Human Rights. Proceedings of the Colloquy organised under the Swedish Chairmanship of the Committee of Ministers of the Council of Europe. — Strasbourg : Council of Europe, 2008.
12. *Case Korenjack v. Slovenia*, 15 May 2007 (Appl. № 463/03) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-80795>
13. *Case Xenides-Arestis v. Turkey (merits)*, 22 December 2005 (Appl. № 46347/99) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-71800>
14. *Case Xenides-Arestis v. Turkey (just satisfaction)*, 7 December 2006 (Appl. № 46347/99) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/46347.99-en-20061207/>
15. *Case Kyriakou v. Turkey (merits)*, 27 January 2009 (Appl. № 18407/91) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/18407.91-en-20090127/>

16. *Case İçyer v. Turkey*, 12 January 2006 (Appl. № 18888/02) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-72123>
17. *Case Doğan and others v. Turkey*, 29 June 2004 (Appl. №№ 8803-8811/02 а.о.) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/50693.99-en-20060110/>
18. *Paraskeva C. Human Rights Protection Begins and Ends at Home: The «Pilot Judgment Procedure» Developed by the European Court of Human Rights* // *Human Rights Law Commentary*. — 2007. — Vol. 3.
19. *Case Hutten-Czapska v. Poland (Grand Chamber)*, 19 June 2006 (Appl. № 35014/97) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-75882>
20. *Sadurski W. Partnering with Strasbourg: Constitutionalization of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and Eastern European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments* // *Sydney Law School Legal Studies Research Paper*. — 2008. — № 8/135.
21. *Case Sejdic v. Italy (Chamber judgment)*, 10 November 2004 (Appl. № 56581/00) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-72629>
22. *Case Scordino v. Italy (Grand Chamber)*, 29 March 2006 (Appl. № 36813/97) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/36813.97-en-20040729/>
23. *Case Burdov v. Russia (№ 2)*, 15 January 2009 (Appl. № 33509/04) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-90671>
24. *Colandrea V. On the Power of the European Court of Human Rights to Order Specific Nonmonetary Measures* // *Human Rights Law Review*. — 2007. — Vol. 7.
25. *Paraskeva C. Returning the Protection of Human Rights to Where They Belong, at home* // *The International Journal of Human Rights*. — 2008. — Vol. 12.
26. *Leach Ph. Beyond the Bug River — A New Dawn For Redress Before the European Court of Human Rights* // *European Human Rights Law Review*. — 2005.
27. *Case Hirst v. the United Kingdom (№ 2) (Grand Chamber)*, 6 October 2005 (Appl. № 74025/01) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-70442>
28. *Case Botazzi v. Italy*, 28 July 1999 (Appl. № 34884/97) [Електронний ресурс] // Сайт «hudoc.echr.coe.int». — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58293>
29. *Lord Woolf Review of the Working Methods of the European Court of Human Rights, December 2005* [Електронний ресурс] // Сайт «www.echr.coe.int». — Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/2005_Lord_Woolf_working_methods_ENG.pdf
30. *Report of the Group of Wise Persons to the Committee of Ministers*, 15 November 2006 CM(2006)203 [Електронний ресурс] // Сайт «wcd.coe.int». — Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1063779&Site=CM>
31. *Opinion of the Court on the Wise Persons' Report*, 2 April 2007 [Електронний ресурс] // Сайт «www.echr.coe.int». — Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/2007_Wise_Person_Opinion_ENG.pdf
32. *Case Demades v. Turkey (just satisfaction)*, 22 April 2008 (Appl. № 16219/90) [Електронний ресурс] // Сайт «echr.ketse.com». — Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/16219.90-en-20080422/view/>

33. O'Boyle M. On Reforming the operation of the European Court of Human Rights // European Human Rights Law Review. — 2008. — № 1.

Безе А. Процедура ухвалення пілотних рішень Європейським судом з прав людини: перспективи та проблеми

Анотація. Стаття присвячена питанням застосування процедури ухвалення пілотних рішень Європейським судом з прав людини. Автор розглядає основні характеристики, притаманні пілотним рішенням, проблеми поєднання індивідуального і загального поновлення порушених прав, виявляє причини запровадження процедури пілотних рішень ЄСПЛ, виявляє проблеми, які виникають при ухваленні пілотних рішень. Вказані питання аналізуються на прикладі пілотних рішень, прийнятих Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: пілотне рішення, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, заходи загального характеру, реформування, засоби правового захисту.

Безе А. Процедура принятия пилотных постановлений Европейским судом по правам человека: перспективы и проблемы

Аннотация. Статья посвящена вопросам применения процедуры вынесения пилотных постановлений Европейским судом по правам человека. Автор рассматривает основные характеристики, присущие пилотным постановлениям, проблемы сочетания индивидуального и общего восстановления нарушенных прав, выявляет причины введения процедуры вынесения пилотных постановлений ЕСПЧ, определяет проблемы, которые возникают при их вынесении. Указанные вопросы анализируются на примере пилотных постановлений, вынесенных Европейским судом по правам человека.

Ключевые слова: пилотное постановление, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, меры общего характера, реформирование, средства правовой защиты.

Buyse A. The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges

Annotation. The article deals with the pilot procedure of the European Court of Human Rights. The author examines basic characteristics of pilot judgments, problem of combining the individual and general redress, reveals the rationale of the procedure of pilot judgments of the ECtHR, defines challenges for the pilot procedure. These issues are analyzed on an example of pilot judgments of the European Court of Human Rights.

Key words: pilot judgment, the European Court of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, general measures, reform, remedy.